

Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci

IVANA LOUČKOVÁ*

Katedra sociologie a andragogiky FF UP Olomouc
a katedra sociální práce ZSF OU Ostrava

Towards Integrated Strategies in Social Work Research and Beyond

Abstract: Research in social work is affected by a wide and diverse range of factors ranging from the philosophical, the phenomenological, the empirical through to the more immediate and concrete socio-political and cultural contexts within social problems. In an integrated research strategy, where both the subjects and objects of interest are human, theory can be systematically developed through the interaction between activity and ideas. Here interaction is understood as a dynamic system (in contrast to a fixed system that regulates or sets the parameters of action and the range of possible actions that occurs within it) as it is the behaviour of the actors that not only reproduces but also alters the structures within which action arises. The application of integrated strategies in social work research requires the application of specific knowledge, skills and competence of both quantitative-deductive and qualitative-inductive strategies so as they could be used with reflection and competence. Integrated strategies can be seen as the future of social research.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 3: 313-328)

Sociální práce je multiparadigmatická disciplína¹ chápaná jako specifická činnost, jejíž účelem je identifikace, vysvětlení a korigování sociálních problémů, které se mohou objevit ve společnosti. Výzkumná aktivita vyrůstá v kontextu odpovídajícího hledání, aby bylo možno reagovat na konkrétní problémy, které se objevují mezi jedincem nebo specifickou skupinou a společností. Takové problémy mohou být artikulovány (a) v obecném smyslu – aplikovatelné na všechny lidi, jako jsou např. sociální odcizení a vyloučení, bohatství a bezdomovství, (b) na zvláště zranitelné a závislé skupiny, jako jsou např. děti, staří či mentálně nemocní nebo (c) na specifické podmínky jedinců, jako je např. osamělý rodič, žijící ze státních příspěvků bez podpory rozšířené rodiny. V tomto smyslu je sociální práce praktická, účelová forma intervence, která staví na znalostech a pracovních metodách sociálně vědních disciplín zvláště sociologie a psychologie, avšak stoupající měrou i jiných, jako např. antropologie.

Vymezení vztahů mezi „výzkumem“, „sociálním“ a „sociální prací“ nicméně není přímočaré a neproblematické. Vyrůstají tři iniciační problémy. První je vztažen k výzkumným aktivitám v rámci sociální práce. Je otázkou, zda sami sociální pracovníci by měli být schopni zapojit se do výzkumné činnosti, nebo zda by výzkumné studie měly být spíše vedeny specializovanými odborníky, sociálními vědci. Druhý problém je spojen

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Ivana Loučková, CSc., katedra sociologie a andragogiky FF UP, Wurmova 7, 779 00 Olomouc, e-mail ilouckova@atlas.cz

¹) Připomínáme např. pojetí Laana [1998], v němž je Habermasova [1981] teorie aplikována na sociální práci.

s otázkou, pro jaké zájmy slouží výzkumné studie a jejich závěry. Třetí je vztažen k přístupu, který je používán samotnými badateli, praktickými výzkumníky.

Cílem textu je přispět k objasnění výše uvedených problémů. Je strukturován do tří částí. První se zabývá otázkami týkajícími se sociální práce. Specifikuje, kdo by měl výzkum provádět, pro koho je výzkum určen a jaké typy výzkumů jsou pro sociální práci vhodné. Druhá část je věnována současným metodologickým přístupům v sociální práci, které je možno přijat i v širším sociálně vědním kontextu. Třetí část je diskusí nad několika skupinami problémů, s nimiž jsme ve výzkumné práci vždy konfrontováni.

I. Výzkumná činnost v sociální práci

I.1 Kdo má výzkum provádět?

Sociální pracovníci jsou pracovně angažováni v různě širokém a diferencovaném prostředí; v organizacích, na úkolech směřujících k různým účelům, pracují s různými jedinci, skupinami apod. Angažují se v nezávislých, církevních, komerčních, ziskových i neziskových, formálních i neformálních institucích napříč právních, politických, kulturních, administrativních i profesionálních hranic. Je po nich vyžadováno, aby prováděli specifické intervence nejen prakticky, ale aby také uměli vybírat a ohodnotit diferencované metody a přístupy, které jsou pro dané sociální situace vhodné. Jestliže mají být sociální pracovníci ve své vlastní praxi kompetentní, potom odpověď na otázku, kdo by měl výzkum provádět, je pro ně naprosto zřejmá. Je třeba být schopen se aktivně zapojit do výzkumné práce. Pouhá informovanost o výzkumech pomocí odkazů na práce jiných již nestačí [Heasman a Adams 1998].

Argumenty pro podporu aktivní účasti sociálních pracovníků ve výzkumu zdůrazňují výhody, které osobní zkušenosti s výzkumem nabízejí. Výzkumný proces přispívá ke schopnosti reflektovat problémy všech aktivních účastníků na straně jedné a k využití preciznějších a systematictějších přístupů v jejich vlastní praxi na straně druhé.

Naproti tomu je zdůrazňováno, že do tohoto procesu mají být především zapojeni sociální vědci zaměřeni na problémy, které jsou s výzkumnou činností spojeny. Toto umožňuje identifikovat důležité příčinné proměnné a vztahy zahrnující nejen jejich vlastní jednání, ale i jednání těch, kteří je zaměstnávají.

Ať je výzkum uskutečňován sociálními pracovníky či sociálními vědci, jeho cíl v kontextu sociální práce je zřejmý. Nejedná se o produkování vědomostí pro vědomosti samotné. Cílem je nabídnout řešení každodenních potřeb a problémů, s nimiž jsme konfrontováni.

I.2 Pro koho je výzkum určen?

Orientace na řešení problémů implikuje otázku, jaké sociální a profesní normy a hodnoty pronikají do výzkumné činnosti a řídí ji. Formulování výzkumné otázky, výzkumného designu a metod zjišťování bude determinováno zájmy a potřebami těch, kterým je výzkum adresován a jimiž je podporován. Informace z vnějšího sociálního prostoru (jako jsou statistická data a příbuzné studie) umožňují komparaci s údaji shromážděnými uvnitř aktuálního (místního) sociálního prostoru. Lze např. vyhledávat relace mezi národními a místními údaji (o nezaměstnaných, o kriminalitě, majetkové trestné činnosti, o vhodnosti různých typů služeb) a tyto údaje třídit s ohledem na věk, pohlaví, etnické skupiny apod. Cílem je nalézt kauzální vztahy důležité pro zkoumaný problém, aniž by bylo nutno realizovat aktuální výzkum.

V multikulturní společnosti je odkazování na sociální normy problematické, neboť je stále více evidentní diskrepance mezi institucionalizovanými ideologickými principy a státní politikou. Například mezi právem na svobodu jedince či rovností příležitostí (v nejširším slova smyslu) a konkrétní zkušeností s rasismem a úrovní sociálního vyloučení. Podobně kulturní diferencovanost je příčinou skutečnosti, že dochází k nepochopením vytvářejícím sociální problémy mezi generacemi (např. v používání drog a alkoholu pro rekreační účely). Jiným příkladem mohou být etnické skupiny s rozmanitou péčí o děti a používající různé výchovné vzorce. Potom sociální situace může být označena jako problematická nebo normální v závislosti na zájmu jedinců či komunit, jichž se sociální situace dotýká. Veřejný zájem může být modifikován prostřednictvím médií, politických, či akademických kruhů i na základě odvolání se na názory expertů. Obdobně i zájmy různých profesních skupin budou diferencovaně ovlivňovat hodnocení sociálních problémů. Kupříkladu lékaři, právníci, sociální pracovníci a policie mohou jednu a tutéž situaci klasifikovat velmi rozmanitými způsoby. Sociální výzkum potom může k této problematice přispět tak, že odhalí převažující diskursy prostřednictvím těch sociálních problémů, které jsou různými profesními skupinami konstruované diferencovaně. Odezvy na závěrečná zjištění takových výzkumů odrážejí soupeřící konstrukce vysvětlující povahu studovaných sociálních problémů. Sociální výzkum je proto vždy diskutabilní do té míry, do jaké se badatelé sami budou snažit eliminovat problematická východiska prostřednictvím validních a reliabilních metod. Výzkum má nejen vědeckou, ale i sociální závaznost, která nemusí být v souladu s právem či existujícími očekáváními či předpoklady [Giddens 1993: 10-11]. Pahlavá [1992] poukazuje na napětí mezi sociální prací a sociálním státem, které se objevuje prostřednictvím výzkumu. Identifikuje dva přístupy, které mohou badatelé akceptovat: (1) „plavbu s politickým proudem“, kdy badatel pracuje uvnitř politického rámce, příbuzný Reinovu [1976] konsenzuálnímu přístupu; nebo (2) „odklon od proudu“, kdy badatel má výhrady proti politickému rámci a jde mu o vyhledání sporů a kontroverzí. Ve druhém případě se předpokládá, že sociální badatel přijme roli „svědka“, aby rozkryl nedostatky politických postupů a poskytovatelů sociálních služeb. Jestliže je výzkum a výzkumná „evidence“ záležitostí veřejnou, potom konkurenční zájmy různých skupin a aktérů dotýkajících se praxe sociální práce mohou využít všech dostupných prostředků k jejich případnému potlačení.

„Jestliže je výzkum ve fázi plánování, potom působí dobrým dojmem důraz, který je zpravidla kladen na prozkoumávání stanoviska uživatelů služeb, ale jsou-li výsledky s ohledem na obvyklá nařízení manažerů kritické, tito sami mohou odmítnout uznat to, co původně bylo vítané.“ [Pahl 1992: 218]

I. 3 Jaké typy výzkumů jsou v sociální práci vhodné?

Současné diskuse o problému, jaké jsou metodologické přístupy v sociální práci a co tvoří vhodné oblasti pro bádání, jsou polarizovány na jedné straně obhájci přírodovědného přístupu (B. Sheldon [1983, 1984, 1986, 1987] v Anglii, W. L. Reid [1994, 1997] v USA), na druhé straně jiní autoři (M. Gray [1955] a L. Dominelli [1996]) argumentují, že takový přístup je v sociální práci (s ohledem na úroveň vztahu k sociálnímu a morálnímu řádu epistemologicky) neetický. Přírodovědný přístup je úzce spojen s biomedicínským diskursem, který předpokládá „autonomii individuální formy a sociálního a kulturního kontextu“ [Lock a Gordon 1988]. Kritické tohoto přístupu prohlašují, že nominalismus (stojící na opačné straně k realismu a redukcionismu) je vhodnější pozicí,

z níž je možno sociální výzkum provádět. Uvnitř této probíhající diskuse se objevilo mnoho různých přístupů či soupeřících paradigmat.

Prvním je evidence základní praxe. Zde je poukazováno na nutnost, aby sociální pracovníci prováděli základní výzkumné činnosti prakticky jako součást svého profesionálního vzdělání, praxe a osobního rozvoje. Toto stanovisko je silně obhajováno vládními agenturami a institucemi, které tento přístup preferují proto, aby byly identifikovány vztahy spojené s modernizací sociálních služeb. Jedná se o vyhledání řetězců propojujících možné kauzální procesy s účinnými formami intervence. To by mělo zajistit a zlepšit nejen důvěru ve standardní sociální služby obecně, ale (díky profesionální praxi založené na evidenci toho, „co lze udělat pro klienty“) umožnit růst kvality služeb a zvýšení jejich celkové výkonnosti.

Jiný přístup (který se stal alternativou k limitům pozitivismu a který je kompatibilnější s cíli, kontextem a hodnotami asociovanými s praxí sociální práce) je výzkum jednání, odvozený z práce Kurta Lewina [1951]. V Anglii byl výzkum jednání rozvíjen v letech 1940-1950 Tavistockem v Institutu lidských vztahů (Institute of Human Relations). Od 80. let dochází k opětovnému oživení jeho popularity. Způsob zkoumání, zahrnující spirálu cyklu plánování, jednání, pozorování a reflektování, klade důraz na spolupráci mezi všemi účastníky výzkumného procesu. Tento postup validizuje vzrůstající uvědomění a prospěšnost (užitečnost) jako legitimní proces usilující o odhalení univerzálních pravidel lidského chování. Požaduje vytvoření syntézy mezi definováním problému a výslednými řešeními v rozsahu různých sociálních situací.²

Třetí přístup se týká ohodnocení studií [Shaw a Lishman 1999], jenž se staví do pozice středu. Zde hodnota intervencí je zkoumána z pohledu jak nákladů vydaných na efektivnost řešení specifických cílů, tak z pohledu individuální účinnosti a sociální změny. Je studován jak management sociální práce a servis sociální pomoci, tak vztah mezi profesionálním výkonem, odpovědností za služby a spokojenosti uživatelů služeb.

„Praktický“ výzkum je považován za jednu ze samotných dimenzí praxe. Vychází se ze skutečnosti, že základní cyklus pomoci [Taylor a Devine 1993] v sociální práci vyžaduje porozumění procesům, metodologii a hlavním dovednostem, které jsou nezbytné i pro práci výzkumnou [Heasman a Adams 1998].

²) Je potřebné upozornit na nedorozumění, která vznikají jako důsledek překladů odborných termínů různými autory. Nejednotnou terminologii je potřeba ošetřit minimálně uvedením těch zdrojových dokumentů, jimiž byl termín zaveden. Například termín „grounded theory“ [Strauss a Corbin 1990] je překládán jako „zakotvená teorie“, „uzemněná teorie“, „zdůvodněná teorie“ apod. Obdobně termín „action research“ [Lewin 1951] je překládán jako „akční výzkum“ nebo „výzkum jednání“. Termín „výzkum jednání“ vyhovuje interakčnímu a procesuálnímu charakteru výzkumného postupu a je používán i v psychologii. Navíc termín „akční výzkum“ byl v minulosti chápán jako výzkum, jehož cílem bylo retrospektivní aplikování výsledků konkrétního výzkumného projektu do praxe, nikoliv proces, který vzniká během výzkumu a který zdůrazňoval aktivní účast subjektů na samotném výzkumu. Ačkoli v současnosti některé aktivity sociálních pracovníků mohou mít cíle obdobné jako cíle odpovídající výzkumu jednání, tj. měly by podnítit změny v jednání jedinců, skupin nebo mikrosystému prostřednictvím jejich jasněho uvědomování a interakce se sociálním pracovníkem či badatelem, nemohou být z metodologického hlediska považovány za výzkum jednání. Upozorňujeme, že výzkum jednání by neměl být zaměňován ani za tzv. „operační výzkum“, jehož metodologickým základem je matematické a počítačové modelování (např. delfská metoda, rozhodovací procesy apod.) pro řízení složitých úloh [Komenda 1999: 77].

Výzkum v sociální práci může být klasifikován a tříděn s ohledem na rozmanitost kritérií [např. de Vaus 1994, Loučková 1998: 325 apod.], která zdůrazňují:

- jejich *účel* pro informování, komparování nebo zlepšení služeb s ohledem na perspektivu projektů, manažerů, praktiků či jiných uživatelů;
- jejich *cíle* jako faktografické (deskriptivní, diagnostické, hodnotící) nebo koncepční;
- jejich *orientaci* jako empirické nebo interpretativní;
- jejich *metodologii* jako kvantitativní, kvalitativní nebo integrované;
- jejich *design*, který může být založen na survey, dotazníkovém interview, narativní studii, případové studii, samostatném systému případně experimentu.

II. Přístupy, strategie a metody

Výzkumná aktivita vztažená k sociální práci je problematická v tom smyslu, že samotná povaha sociální práce není orientovaná na činnosti, které by nutně vyhovovaly určitému vědeckému paradigmatu. Je proto nezbytné přezkoumat výzkumný základ sociální práce, který se projevuje v celé škále výzkumných aktivit. Ty jsou založeny jak na principech kvantitativního a kvalitativního získávání údajů, tak na experimentálních, etnografických či hodnotících přístupech. Nicméně tento problém je odvozen z povahy sociálních věd jako takových.

S tímto problémem jsou historicky spojeny různé „školy“ či tradice. Tradiční pozitivismus Comta a Durkheima ve Francii, Bootha v Anglii a Chicagská škola v USA usiluje o aplikování empirických metod na sociální fenomény tak, aby bylo možno vytvářet sociální „fakta“. Humanistická tradice německých škol odpovídá snaze o porozumění morální filozofii, jak lze souhrnně nalézt ve Weberově konceptu „*verstehende Soziologie*“. Současnější pokusy o syntézu, jako je Parsonsova teorie relací mezi sociálním jednáním a sociální strukturou a Habermasova relace mezi instrumentální racionalitou sociálního systému a komunikativní racionalitou denního života, zůstávají problematické: objevují se diskuse týkající se legitimacy, univerzálnosti a aplikovatelnosti moderních paradigmat a vědění implikované postmoderní analýzou s ohledem na lokální kontext konkrétní zkušenosti.

Vedle filozofických a historických zájmů, které vyrůstají z výše uvedených soupeřících diskursů, je zjevně nejproblematictější otázka metodologie, v níž zůstávají epistemologické přístupy nevyřešeny. Zde zásadními zůstávají tyto otázky: jak nejlépe získat data?, nebo: jakým způsobem mohou být data postupně analyzována?

II.1 Kvantitativní výzkumná strategie: objektivnost a měření

Zdroj sociálního výzkumu byl charakterizován úsilím napodobit přírodní vědy. Ačkoliv výzkumným objektem sociologů, antropologů, psychologů a sociálních pracovníků bylo chování lidských subjektů v různých sociálních prostředích a situacích (skupinách a systémech), bylo nutno provádět redukci rozsahu intervenujících proměnných či determinant sociálních prostředí, aby bylo možno popsat jednotku pozorování a měřit ji. Tento výzkumný ideál, odvozený z přírodních věd, se promítal do snahy o systematickou kvantifikaci a ověřování sociálních skutečností (fakt). V mnoha vědeckých komunitách zůstává klíčovým kritériem, pomocí něhož je posuzována kvalita a hodnota výzkumného programu s poukázáním na objektivnost, validitu, reliabilitu a zobecnitelnost odpovídajících závěrů. Objektivnosti a nezávislosti výzkumného procesu na badateli pomocí užití stan-

dardizovaných metod a technik a využití statistických metod analýzy dat je dávana vysoká hodnota.

Tato forma výzkumné strategie je dosud v sociálních vědách aplikována v kontextu využití sociologických metod [Durkheim 1982, Giddens 1993] a v psychologickém behaviorálním paradigmatu (Skinner, Lazarsfeld). Interpretace operativních podmínek poskytuje nástroje pro měření a kontrolu chování a je evidentní v širokém rozsahu sociálních studií relevantních sociální práci [např. Brown a Harris 1978, Loučková a Chytil 1999a].

Jako implicitní předpoklad spojený s kvantitativním přístupem je *deduktivní strategie*, to znamená, že „fakta“ mohou být odvozena na základě aplikace obecné teorie nebo hypotéz na specifickou situaci a že je možné testovat a potvrdit spekulativní vědomosti (formulované jako hypotézy) prostřednictvím odpovědí získaných z pozorování, survey, dotazníků či strukturovaných interview.³

II.2 Kvalitativní výzkumná strategie: subjektivita a význam

V posledních letech vzrostl zájem o kvalitativní výzkumné strategie a přístupy, odvozené z prací Diltheye [1977] a Feyerabenda [1975]. Zde je věnována pozornost významům, které jsou přisuzovány jednání a které jsou brány v úvahu samotnými subjekty. Potřeba identifikovat a interpretovat význam lidského jednání předpokládá, že sociální skutečnost je zásadně konstruovaná a rekonstruovaná svými subjekty a nemůže být redukována na apriorní platné zákony (nebo množinu proměnných determinující prostředí) tak, jak je tomu v přírodních vědách.

Cílem je prozkoumat sociální skutečnost prostřednictvím odkrytí subjektivních významů. Tedy obecný proces vztahený k sociálním aktivitám může být odvozen induktivně ze zaznamenaných zkušeností subjektů. Takový výzkum předkládá preteoretické otázky typu, jak je svět vnímán a interpretován subjekty výzkumu.

Tradičně jsou uváděny dva zdroje spojené s původem kvalitativního výzkumu. Prvním jsou raně antropologické studie evropských badatelů v neevropských kulturách, kteří chtěli porozumět sociálním aktivitám a institucím relativně homogenních skupin. Druhý zdroj je spojen s existenciální fenomenologií, v níž účel, který se aktér pokouší realizovat (Schütz), nebo má svůj symbolický význam (Mead), se objevuje ve vlastních motivech subjektu. Příklady kvalitativních výzkumů poskytují autoři Anderson [1961], Becker et al. [1961], H. F. Wolcott [1973], J. Spradley a B. Mann [1975], I. K. Zola [1968], Loučková a Chytil [1999b].

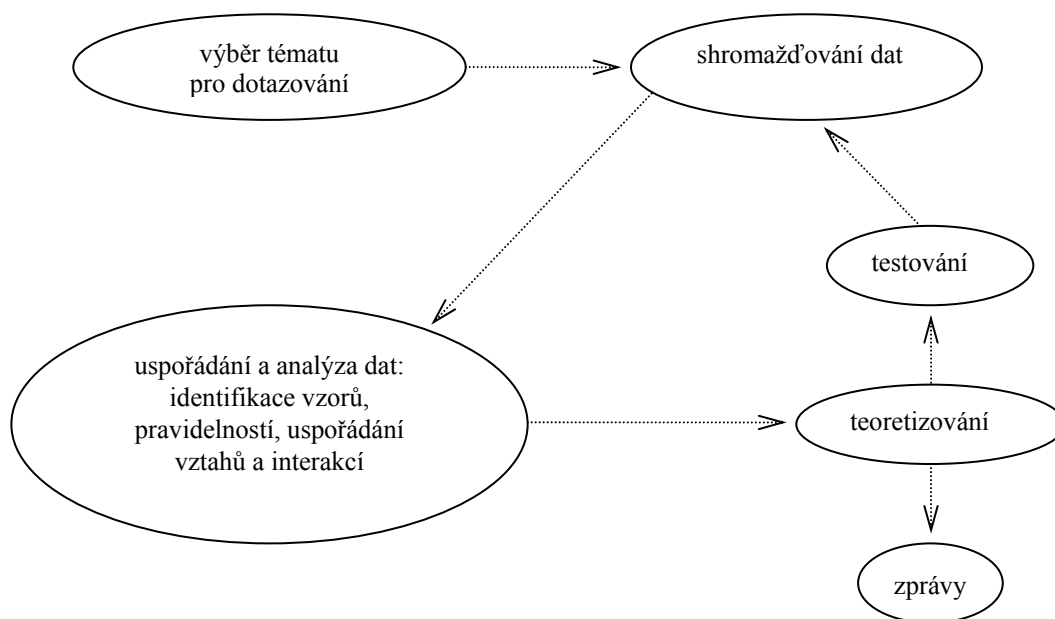
Kvalitativní výzkumná strategie obsahuje čtyři charakteristiky:

- a) *Emický aspekt*, tj. subjektivní dimenzi, která zdůrazňuje zaměřenost na sdělovanou (ohlašovanou) zkušenost nebo vnímání.
- b) *Holistický aspekt*, který představuje kontextualizovanou povahu výzkumného subjektu a prostředí.
- c) *Techniky získávání dat*, které obsahují pozorování, interview a lingvistickou a kulturní analýzu [Morse 1992].

³) Například je možné zjistit, že děti žijící ve stabilním rodinném prostředí dosahují lepších školních výsledků než děti, jejichž rodinné prostředí je narušené; nebo že je velmi důležité, aby rodina nebo příbuzní umírajících lidí zůstávali s nimi až do konce jejich života. Zde oprávněnost závěrů je závislá na adekvátní měřící stupnici, správnosti a četnostech výskytu chování zjišťovaného prostřednictvím odpovídajících indikátorů uvnitř stabilního prostředí.

d) *Teorie je odvozena induktivně nebo interaktivně*; badatel se opakovaně přesouvá ze specifického subjektivního pozorování do obecných konceptů a tak tvoří teorii [Strauss a Corbinová 1990].

Diagram 1. Induktivní výzkumný cyklus

Implicitní předpoklad spojený s kvalitativním přístupem je *induktivní strategie*. Induktivní výzkumný cyklus (diagram 1) začíná, obdobně jako v deduktivní strategii, výběrem tématu vhodného pro zkoumání. Avšak toto téma není odvozeno z již existující teorie, či hypotéz, ale ze sociální praxe, která je badateli zřejmá a může být upřesněna nebo definována z velké rozmanitosti sociálních kontextů. Například chování lidí asociované s čekáním v řadě, nebo komplex činností vztahených ke specifické sociální instituci (například nemocnici). Následujícím krokem ve výzkumném procesu je formulování adekvátních otázek tak, aby mohly být předloženy aktérům uvnitř specifického kontextu nebo prostředí. Následně jsou získané údaje shromážděny ve formě záznamů pozorování a interview, které střídavě tvoří bázi pro shromažďování dalších, budoucích údajů. Spojitý proces dotazování, analýzy a odpovídajícího propracování (pročišťování) získaných poznatků je prováděn tak dlouho, dokud získáváme nové informace. Tímto způsobem je teoretická pozice využívána prostřednictvím cyklu shromažďování, uspořádávání a ověřování vyvstalých vzorů a zákonitostí uvnitř dat.⁴ Kvalitativní, vhodněji řečeno induktivní

⁴) Abychom se vrátili k předešlému příkladu, avšak z induktivní perspektivy: Badatel může pozorovat, že v nemocničním prostředí, když např. členové rodiny na malou chvíli opustí pokoj terminálně nemocné osoby, tato osoba „má příležitost“ zemřít. Okolnost, že milovaná osoba zemřela bez rodiny či příbuzných, i když tito však byli v instituci přítomni, se stává pro doprovázející příbuzné zvýšeným stresem, kteří vyjadřují úlek a zděšení nad tím, že propásli odchod oné osoby ze světa. Navíc tato okolnost se pro ně stává dlouhodobým traumatem. Avšak kdybychom odvodili,

výzkumná strategie je velmi náročná nejen na čas, ale hlavně na její metodologii, která klade specifický důraz na schopnost vést nestrukturované pozorování a interview, analýzu a syntézu textových dat a na schopnost předem odložit procesy formulace hypotéz nebo odkazování do teoretického materiálu.

II.3 Integrovaná výzkumná strategie: interakce a systemická dynamika

V současnosti již není užitečné držet rigidní rozlišování mezi kvantitativním a kvalitativním přístupem. Aktuální studie stoupající měrou kombinují kvantitativní a kvalitativní metody pro získávání údajů, tvorbu dat a jejich analýzu. Kvantitativní metody statistické analýzy dat mohou být použity v induktivní strategii, právě tak jako kvalitativní metody mohou být aplikovány v rámci deduktivní strategie. Například již v pracích Chicagské školy, kde byla studována sociální problematika spojená s životním stylem ve velkoměstě, byly údaje pro tvorbu dat získávány kombinací objektů výzkumu jak pro empirické dotazování, tak pro Meadovu teorii symbolických interakcí.

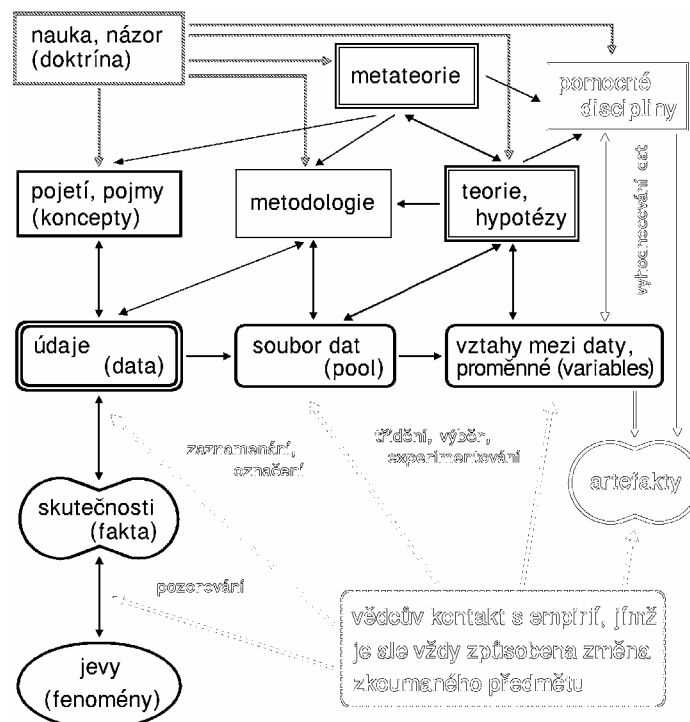
Systematické uspořádání kategorií a dělení postupů práce pouze na „deduktivní“, nebo „induktivní“, patří k tradici vědy moderní. V integrované strategii by nemělo jít o pouhou kombinaci jednostranných výzkumných přístupů. Metodologickým východiskem zde jsou nové formy vědění, které se odvolávají na vědecký status kvantové fyziky, teorie pole, kybernetiky, sémiotiky i ekologických disciplín, rovněž i na postmodernu [Mayring 1993, Bateson 1972, Lewin 1951, Frýba 1995]. Centrální pozici ve vědě zaujímají procesy epistemického jednání, jinými slovy „poznávací optika“. Vědecké poznání vycházející z prací Maturany, Batesona a dalších, zvláště participantů „Palo Alto School“, prodělalo bouřlivé změny: klasické představy o zdrojích, formách, a struktuře poznání a vědění se změnily. Již v dřívějších pracích zvláště tzv. humanisticky orientovaných výzkumů byl zpochybněn epistemologický model teorie odrazu. Vědecké poznání je zakotveno v kvalitě všech procesů patřících do vědeckého výzkumu.⁵ Společenské vědy se zásadně liší od přírodních věd předmětem zkoumání. Ve výzkumné strategii, která respektuje okolnost, že předmětem společenských věd jsou lidé jako živé bytosti, je teorie budována v interakci mezi jevy a pojmy, mezi aktivitami a idejemi: samotná interakce je chápána jako dynamický systém. Existuje rozdíl mezi pevným systémem, který řídí nebo předkládá

že pro terminálně nemocné osoby v nemocničním prostředí je dobré či dokonce lepší být v okamžiku smrti sám se sebou, je možné teoretizovat o procesech, v nichž je zahrnuto umírání a truchlení v institucionálním prostředí nemocnice.

⁵⁾ V současném sociálně vědním výzkumu se objevují dva extrémy, které jsou kotveny v protichůdných epistemologických pozicích. Klasická kvantitativní strategie je známa rovněž jako „hypoteticko-deduktivní“, také „pozitivistická“ či „experimentální“. Druhá oblast, kvalitativní strategie, jako „naturalistická“, „kontextuální“ či „interpretativní/konstruktivistická“. Proč se jedná o extrémy? Prvním extrémem je za každou cenu používat v sociálně vědním výzkumu již osvědčené matematicko-statistické postupy. Takto se navíc lze vyhnout potenciálním problémům souvisejícím s akceptováním jiného přístupu. Zamlčeným předpokladem však bývá, že jiný výzkumný přístup (strategii) takto orientovaní badatelé neumějí. Druhým extrémem je vyhnout se všemu, co je spojeno s čísly: matematice, statistice a úlohám vedoucím k počítačovému zpracování. Cílem je provádět výzkumy pouze tzv. humanisticky a zcela opustit matematicko-statistické postupy s argumentací, že humanisticky, na člověka orientovaný, tzv. kvalitativní výzkum je „jemný“, nevtíravý, neintervenní apod. Z fyziky známý Heisenbergův princip neurčitosti vylučuje nezasahování ani ve výzkumu vedeném takto. I zde bývá zamlčenou skutečností, že takto orientovaní badatelé jiné postupy neovládají.

parametry jednání, a mezi systémem dynamickým. Pevný systém již není obhajitelný, neboť aktéři systému se chovají a jednají tak, že nejen reprodukují struktury uvnitř systému, ale také je během jednání mění. Vzájemné závislosti mezi jevy, kódování, modelování a řízení procesů vytvářejí strukturu, systém. Nicméně nejde o „systematickou“ klasifikaci statických, jednou pro vždy vymezených kategorií separovaných od aktuálně probíhajících jevů, ale o „systemickou“ dynamiku vztahů, jak je znázorněno diagramem 2. Proto je tento přístup znám pod termínem „systemický“.

Diagram 2. Výzkumný rámec pro systemickou strategii

Zdroj: [Frýba 1995: 28].

„Hovoří se o „novém“ myšlení, které je interakční a systemické, čímž překonává zastaralé teoretizování, které soustavně jen řadilo pojmy. Systemické myšlení je rozdílné jednak tím, že vychází z prožitků a pozorování skutečně probíhajícího vzájemného působení (interakce), nikoliv tedy z pouze myšlených vztahů mezi pozorovatelem ohraničenými pojmy, jednak tím, že jevy a jejich interakce jsou pojímány v souvislosti (kontextu) jejich výskytu jako souhra (dynamický systém). Takto systemickým myšlením pojatá skutečnost je viděna ve svém průběhu (procesu) a jako vzájemné, například motivační, ovlivňování (dynamika) sledu jevů.“ [Bosáková a Frýba 1994: 10]

Vlivy názorů, nauk i osobních přesvědčení jsou v diagramu 2 znázorněny jednosměrnými šipkami. Tyto okolnosti, jakož i postupy použité jinými vědními disciplínami (např. statistickými postupy) by měly být reflektovány, neboť jinak produkují nekontrolované artefakty [Bungard 1983], v diagramu jsou znázorněny nevyplněnými šipkami.

V integrované strategii je kladen důraz na:

- (a) okolnost, aby strukturální a funkční vztahy mezi teoretickými pojmy byly ve shodě s empiricky zjištěnými vztahy mezi pozorovanými jevy.⁶
- (b) objasnění rozsahu, v němž studie kladou důraz buď na deskriptivní, nebo interpretační elementy dat pro vyhledání závěrečných zjištění;
- (c) specifikaci, kdy mají být používány induktivní či deduktivní metody zkoumání;
- (d) oprávněnost výzkumných závěrů, které jsou podporované empirickou evidencí, teoretickými modely či konstrukty a použitím racionálních výzkumných metod či procedur.

Obdobně jako v jednostranných výzkumných strategiích (kde byla vyvinuta řada specifických metod a procedur) i zde jsou vyvíjeny specifické metody, např. pro výzkum jednání nebo teorie sociálních reprezentací.⁷

III. Diskuse

Výzkum v sociální práci je ovlivněn rozmanitými faktory od filozofických, (které předkládají otázky týkající se jak povahy, tak i konstruování vědění) přes fenomenologické (dotýkající se skutečnosti a osobního prožívání), empirické (týkající se toho, co můžeme být poznáno ze zkušenosti, pozorování či experimentu), až po konkrétní sociopolitické a

⁶) Toto je zajišťováno prostřednictvím reflektování všech účastníků výzkumu v různých výzkumných fázích. Reflektování není vždy záležitostí zcela jednoduchou, jak se může jevit na první pohled. Sociologie vědění upozorňuje na skutečnost, jak konkrétní zájmy, hodnoty a orientace badatele zkreslují a ovlivňují samotný proces poznávání [Hubík 1999]. Jako základna pro vytvoření sociologie vědění je uváděn trojúhelník diskutovaných témat „ideologie/světový názor“, „vědecké poznání“ a „výstavba světa“, která je však podmíněna jak ne-vědecky, tak i vědecky. Hubík říká, že: „Marxem počínaje je v linii sociologie vědění jasně řečeno, že lidské vědění je deformováno sociálními okolnostmi, a že tento problém lze zkoumat a řešit.“ [Ibid.: 18].

Klasický problém sociální determinace poznávání, který v oborech společenských věd nemusí být shodný s vědomým zamlčováním, byl diskutován v dílech klasiků, jako jsou Max Weber, Max Scheler, Karl Mannheim a další. Je evidentní, že sociální poznávání se odehrává v takových podmínkách, v nichž je realizováno, tudíž nemohou být produkovány jiné „ideje, než jaké produkuje“. Obdobný názor zastává Frýba. Ten však poukazuje na okolnost, že sociální determinace nemusí badatele zcela ovládnout, že tato může být jím samotným prohlédnuta, reflektována a změněna [Frýba 1995]. Na badateli to však vyžaduje značnou dávku odvahy k prohlédnutí nejen sociální determinovanosti sebe sama, ale i předmětu výzkumu. Dále institucionální povaha vědy, struktura a interakce s ostatními oblastmi kulturní a materiální tvorby je v zásadě dána její legitimizací. Toto vše by mělo být při reflektování bráno v úvahu.

Badatelé mnohdy neumějí svůj přístup k sobě či svým hodnotovým systémům reflektovat. Tato okolnost je zastřena právě těmi podjatostmi, které jsou badatelem aktuálně prožívány. Na straně druhé mnozí ani nemusejí mít potřebu zabývat se nějakým osobním světonázorem, jednoduše je to nezajímá, případně mohou být přesvědčeni, že je žádný světonázor neovlivňuje.

⁷) Příkladem použití této výzkumné strategie je již výše zmíněný výzkum jednání [Lewin 1951]. Cílem je vyřešení problému, který tvoří systém. Jinými slovy jde o realizaci sociální změny systému, na níž se podílejí všichni jeho účastníci, včetně badatelů. Jiným metodickým postupem je tzv. teorie sociálních reprezentací, která byla u nás použita pro výzkumu „Sociální reprezentace lidských práv a konkretizace osobních hodnotových systémů“ projektu GA ČR č. 406/95/1329, Psychologický ústav FF MU Brno [např. Němcová 1995, 1996].

kulturní kontexty, uvnitř nichž sociální problémy vyrůstají. Jestliže se rozhodneme pro jakoukoliv strategii výzkumu, jsme konfrontováni s několika skupinami problémů:

- (1) *S otázkami vědy jako takové* (či aplikovaného vědního oboru) a procesů spojených s poznáváním předmětu výzkumu na straně jedné a subjektem výzkumu (výzkumnými osobami) na straně druhé.
- (2) *S technickými možnostmi* souvisejícími s výzkumnými metodami, které hodláme použít. (Např. s počítačovým vybavením včetně programů různých typů, s diktafony, videokamerami apod.)
- (3) *S etickými a politickými otázkami*. (Např. souvisejícími se zadavatelem, učitelem apod.)
- (4) *S osobností badatele*, jeho životními zkušenostmi, profesními a soukromými aspekty. (Např. vědomostmi, dovednostmi a kompetencemi k realizaci výzkumu, s předpoklady a schopností jejich reflektování apod.)

Reflektování výše specifikovaných problémů nebývá vždy realizováno u jednostranných výzkumných strategií.⁸ Při použití integrovaných strategií je reflektování nutností.

Znalost o aktuálním stavu předmětu výzkumu umožňuje výběr kompetentních paradigmat, teorií a metod pro výzkumný design. Ten poskytuje strukturu a determinuje procesy, jejichž prostřednictvím jsou výzkumné aktivity konstruovány a získávány.⁹

⁸) Empirická evidence řady realizovaných výzkumů, minimálně v psychologii a sociologii, tuto skutečnost potvrzuje.

⁹) Rozhodovací proces pro volbu výzkumné strategie může být následující:

a) Volba výzkumného tématu podle předmětu zájmu badatele, zakázky apod. Reflektování cíle a zájmů, které motivují badatele k realizaci výzkumu, má centrální důležitost v tom smyslu, že jsou koherentní se získanými výsledky a závěrečnými zjištěními.

b) Získání „dobré“ znalosti o předmětu zkoumání. („Dobrá“ znamená, že jde o studium literatury jak tuzemské, tak i zahraniční, včetně časopisecké apod.) Tato okolnost bývá opomíjena v případech, že je rozhodnuto o použití kvalitativní strategie *a priori*.

c) Kritická diskuse k prostudovanému. Ta obsahuje:

c1) Rozhodnutí, zda prostudovaná literatura poskytuje „dobrý“ teoretický základ pro formulaci vlastní teorie (hypotéz). („Dobrá“ znamená, že nejde o formulaci hypotéz triviálních, např. že Romové mají raději svoje etnikum než majoritní populaci.) Dalším je rozhodnutí, zda formulované hypotézy jsou schopny ověření, včetně možnosti získat statistický výzkumný soubor. Pokud na výše položené otázky existuje kladná odpověď, lze postupovat použitím kvantitativní strategie, pro niž je závazný specifický postup.

c2) V případě, že teorie není dostačující v tom smyslu, že nevysvětluje zkoumanou skutečnost z pohledu badatele uspokojivě, případně badateli jde o vyhledání různých aspektů zkoumané situace z pohledu subjektu výzkumu (výzkumných osob), rozhoduje se pro použití kvalitativní výzkumné strategie. Je ale nutné znát postupy, jak bude badatel schopen odložit předběžné teoretické vědění. Původní teoretické vědomosti budou v závěru výzkumu použity pro konfrontaci s teorií novou, vytvořenou indukci.

c3) Jestliže je výzkumným cílem vyřešení problematické situace např. v domově důchodců, lze použít výzkum jednání. Jestliže je zkoumaná problematika chápána jako součást koncepčního výzkumu orientovaného k řešení celé třídy problémů, je výhodnější použít integrovaný přístup. Význam specifických konceptů, které jsou ve výzkumu používány, je nejprve vyhledáván kvalitativně [např. Příbyl 1998]. V následné fázi mohou být vyhledané koncepty zpracovávány kvantitativně. Vše se děje v rámci výzkumného designu, který byl pro výzkumnou úlohu přijat.

Jakmile je jednou proveden iniciační výběr, každý následný krok je pokračováním předešlého. Vedle přesnosti a disciplíny ukládané metodou je výzkumný proces stejnou měrou ovlivněn subjektem výzkumu (jeho vědomostmi a postoji), což se promítá do povahy předmětu výzkumu. Například povaha problému, který má být jako předmět výzkumu zkoumán, může být specifikována klientem samotným v závislosti na jeho názorech, postojích a úmyslech vztažených k jiným subjektům či ke skupinám (např. rodině, komunitě apod.). Rovněž povaha objektu výzkumu v sociální práci je zpravidla určena badatelovým vztahem k ní. Například klient jakožto subjekt je pro sociálního pracovníka sociálním objektem, právě tak jako pacient pro lékaře. Objektivnost výzkumu, která je odvozena ze zavedení standardizovaných výzkumných metod, je v podstatě ideálním stavem, jehož prakticky nelze dosáhnout. Je narušována subjektivitou jedinců a intersubjektivitou sociální oblasti. Abstraktní (myšlenková) a smyslová (prožívaná) zkušenost každodenního vědomí, představy, sny, to vše přispívá ke kontextu jevů světa. Promítá se do specifických očekávání, která přetrvávají v různých kulturních a institucionálních prostředích a situacích.

Možnost manipulovat s technickými prostředky předurčuje rychlost, s níž lze získat výzkumná zjištění, ať se jedná o jakoukoliv výzkumnou strategii. Technika se může stát problémem, jestliže nereflektovaně určuje způsob práce. Mnohdy znalost metod vyvinutých pro použití v kvantitativní strategii motivuje badatele k jejich nekritickému používání i tam, kde to smysl nemá.¹⁰ Rovněž v kvalitativní strategii díky technickým možnostem (např. počítačovému kódování) se badatel může nekriticky vracet ke kvantitativnímu myšlení, které v kvalitativních postupech původně žádoucí nebylo. (O důležitosti mít k dispozici technické prostředky odpovídající minimálně evropskému standardu nemá smysl diskutovat.)

Etické principy zásadně motivují a doprovázejí jak sociální pracovníky, tak i sociální badatele.¹¹ Účel, výzkumné záměry a formulace specifického problému pro zkoumání se odvozuje buď ze záměrů individuálního badatele, nebo z požadavků profese či

¹⁰) Například znalost faktorové analýzy orientuje takového badatele k použití metody i v případech, kdy předpoklady pro použití metody splněny nejsou. Jindy badatel předem konstruuje úlohy tak, aby tuto metodu mohl použít, ačkoliv by bylo vhodnější pro řešený problém použít strategii jinou.

¹¹) Nereflektování etických principů, které bylo v minulosti obhajováno požadavkem hodnotové neutrality vztažené k předmětu výzkumu, mělo původně za účel minimalizovat osobní zaujatost vědců. Tato skutečnost však vedla ke ztrátě osobní odpovědnosti. Především k tomu, že cíl vědeckého bádání mohl být bez zřetele na etické úvahy jakýkoliv. Výzkumy v oboru sociálních věd, zvláště psychologie či sociologie, mohou svými výsledky vést k manipulaci lidí pomocí nejrůznějších variant indoktrinace, např. pro cíl podávání maximálních až sebezníčovacích výkonů jedinců pomocí různých druhů reklam, které v nich budí nereálnou, avšak neukojitelnou potřebou po úspěšnosti, po nákupu předmětů vyžadujících značný finanční obnos (a to vyžaduje maximální pracovní nasazení) atd. Dokonce i značně neutrální výsledky výzkumu motivace slouží (a posloužily) možnostem vykořisťování lidí v zaměstnání pro ty, kteří si mohou „vědu koupit“. Nejistota a zastrasování lidí pomocí cíleně pronášených (katastrofických) informací ať už na pracovištích, ve styku lidí s pracovníky úřadů, nebo prostřednictvím veřejných médií rovněž slouží k manipulaci těch, jimž jsou tyto informace určeny. Zneužití výsledků vědeckých výzkumů je možné právě kvůli takovému instrumentu vědeckého poznání, který je „hodnotově nezávislý“. Petrušek [1993: 76] např. říká, že sociologie jako věda je: „...navždy redefinována jako věda teoreticko-empirická...“ v tom smyslu, že odpovídá jak za tvorbu dat, tak i za to, k čemu budou využita.

specifické vědní disciplíny. Navíc obecný účel, který bývá ovlivněn institucemi, či osobní zájem badatele může být přeformulován do specifických cílů, kterých je možno dosáhnout přijetím vybraných výzkumných metod.

Po kvalifikovaném sociálním pracovníkovi, tj. takovém, který „umí dělat svoji práci“, jsou vyžadovány tři role: (1) Měl by se umět pohybovat v diferencovaných sociálních prostředích svých potenciálních klientů. (Může se jednat např. o ochranu dětí, zvažování rizika vhodnosti pro přiznání různých sociálních podpor, vyjednávání s nezaměstnanými, ale i o provádění správného účetnictví, vykazování činnosti, provádění různých hlášení a statistik apod.) (2) Měl by být schopen svoji práci kompetentně reflektovat. (Reflektování zahrnuje nejen analýzu, kritiku a promyšlení vlastní práce, ale i práce ostatních, dále dovednost zjištěné závěry integrovat do další činnosti.) (3) Je očekáváno, že bude i praktickým badatelem, tj. umí výzkum realizovat [Heasman a Adams 1998].

Závěrem

Lze shrnout, že sociální práce jako multidisciplinární a multiparadigmatická disciplína vyžaduje komplexní a vyvážený přístup ke všem řešeným problémům. Výše uvedeným nárokům nejlépe vyhovuje integrovaná výzkumná strategie. Její metodologická východiska respektují skutečnost, že aktéři výzkumu se chovají a jednají tak, že nejen reprodukují struktury uvnitř výzkumného prostředí, ale také je během výzkumného procesu mění. Volba konkrétní výzkumné strategie je však závislá na řešené úloze a výzkumném designu, který pro ni přijímáme. Skutečností je, že každý badatel je zakotven ve své době, má svá vlastní očekávání, postoje a je svým prostředím omezen a determinován. Často totiž sociální pracovník či badatel se může snažit být objektivní, ale může přistupovat k situaci či události tak, že osobně některou z nich preferuje, dokonce si toho vůbec nemusí být vědom. Zpravidla se to stává při neuvědomovaném hodnocení. Jaký smysl by potom měla fragmentace vědeckého poznání, které je navíc závislé na tolika mnohdy neproniknutelných faktorech? Spíš by mělo být možno zajistit „smysluplný stupeň objektivity“, jak např. uvádí Wallerstein et al. [1998: 98]. Sociální determinace, jak již bylo zmíněno, může být badatelem prohlédnuta, reflektována a změněna. Předpojatosti mohou být reflektovány zaměřením se na schopnost „vyvažování“, tj. schopnost chápat všechny situace týkající subjektu či objektu výzkumu, např. lidí, sociálních jevů, sociálních procesů, sociálních událostí, s nimiž se ve své práci setkává, jako stejně důležité.¹² Výzkumná aktivita je potom adekvátně regulována prostřednictvím dodržování posloupnosti nebo cyklu spojeného s přijatou metodou či metodami.¹³ Jednotlivé výzkumné kroky jsou jasně reflektovány a zpřístupněny. Výsledky práce jsou dávány k ověření komukoliv. Navíc reflektování subjektivních motivů pro výběr výzkumných metod a postupů vede ke zvýšení pravděpodobnosti, že výzkumné závěry budou relevantní a užitečné.

¹²⁾ Nejedná se o lhostejnost ve smyslu „neutrality“, což kritizuje Gál [cf. Petrussek 1993: 123], ani o absenci etických principů – ty by měly být respektovány za všech okolností. Jedná se o stejnou angažovanost v jakékoliv situaci, vyvážený přístup ke každé situaci.

¹³⁾ Nemáme zde na mysli ty přístupy, kdy badatelé používají bez ohledu na předem přijatou metodu výzkumné techniky a kdy jsou prováděny formální analýzy dat mimo výzkumný kontext. Tyto přístupy by v sociální práci neměly mít místo. Poznamenáváme, že i postupy pro používání běžných výzkumných technik (např. interview) jsou pro diferencované výzkumné metody odlišné. (Jinak se provádí etnografické interview, jinak interview pro cíle systemického přístupu, jinak vyhledání otevřených kódů pro zakotvenou teorii.)

Integrované strategie ve výzkumné práci vyžadují vědomosti, dovednosti a kompetence badatele obou jednostranných výzkumných strategií právě proto, aby mohly být reflektovaně a kompetentně použity. *Vědomosti* jsou sumou poznatků, informací systematicky uspořádaných do systémů teorií. Jde o teoretickou základnu každého vědního oboru. Jsou získávány „z druhé ruky“, např. studiem odborné literatury apod. Vědomosti je možno kumulovat. *Dovednosti* jsou prakticky získané poznatky, které jsou upevňovány opakováním určitých postupů, trénováním. Odpovídají na otázku, jak se postupuje při použití dostupných informací pro účely získání nových informací. Umožňují kultivování schopností jedince, které se mohou rozvinout do kompetencí. *Kompetence* jsou schopnosti a dovednosti, které byly vykultivovány do různých mohutností procesem zrání v průběhu času. Nelze je získat pouze studiem. Jedná se o předpoklady, které jsou pro provádění výzkumu nutné. Umožňují zvládnutí různých, i nepředvídaných výzkumných situací optimálním způsobem. Integrované strategie jsou budoucností výzkumných postupů v sociálních vědách.

IVANA LOUČKOVÁ působí jednak na katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde se zabývá sofistickovanými postupy analýzy dat, a jednak na katedře sociální práce Zdravotně sociální fakulty Ostravské univerzity, kde se zabývá metodologií výzkumu v sociálních vědách.

Literatura

- Anderson, N. 1961. *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bateson, G. 1972. *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.
- Becker, H. S., G. Blanche, C. H. Everett, A. Strauss 1961. *Boys in White: Students Culture in Medical School*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bosáková, E., M. Frýba 1994. *Psychologická propedeutika*. Olomouc: Vydavatelství UP.
- Brown, G. W., T. Harris 1978. *The Social Origins of Depression: a study of psychiatric disorder in women*. London: Tavistock.
- Bungard, W. 1983. „Artefakte.“ In *Sozialpsychologie – Ein Handbuch in Schlüsselbegriffen*, hrsg. von D. Frey und S. Greif. München: Schwarzenberg.
- Dilthey, W. 1977 (1894). *Descriptive Psychology and Historical Understanding*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Dominelli, L. 1996. „Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism.“ *British Journal of Social Work* 26: 157-175.
- Durkheim, E. 1982 (1895). *The Rules of Sociological Methods*. London: Macmillan.
- Feyerabend, P. K. 1975. *Against Method*. London: Verso.
- Frýba, M. 1995. *Psychologie zvládnutí života*. Brno: Masarykova univerzita.
- Giddens, A. 1993. *New Rules of Sociological Method (2nd Edition)*. Cambridge: Polity Press.
- Gray, M. 1995. „The Ethical Implications of Current Theoretical Developments in Social Work.“ *British Journal of Social Work* 25: 50-70.
- Habermas, J. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns. Band 1 und 2*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Heasman, P., A. Adams 1998. „Reflecting well on social work practice: professional competence, reflecting and research.“ *Educational Action Research* 6(2): 337-342.
- Hubík, S. 1999. *Sociologie vědění*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Komenda, S. 1999. *Nástroje objektivního manažerského rozhodování*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Laan, G. van der 1998. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice: Albert.
- Lewin, K. 1951. *Field Theory in Social Science*. New York: Harper and Brothers Publishers.
- Lock, M., D. R. Gordon 1988. *Biomedicine Examined*. Kluwer: Academic Publishers.
- Loučková, I. 1998. „Aspekty výzkumu v sociální práci.“ Pp. 315-329 in *Sociálna práca – ľudská práva – vzdelávanie dospelých*. Sborník referátů z vědecké konference s mezinárodní účastí, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Loučková, I., O. Chytil 1999a. „Sociální problémy klientů oddělení péče o rodinu a děti v Ostravě, ČR“. Výzkumná zpráva, Ostrava: Ostravská univerzita.
- Loučková, I., O. Chytil 1999b. „Sociální reprezentace stylů a metod práce sociálních pracovníků OPD v Ostravě“. Výzkumná zpráva, Ostrava: Ostravská univerzita.
- Mayring, P. 1993. *Einführung in die qualitative Sozialforschung*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Morse, J. M. 1992. *Quantitative health research*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Němcová, M. 1995. „Individuální a sociální reprezentace v psychotopu.“ Dílčí výzkumná zpráva grantového projektu GA ČR č. 406/95/1329. Brno: Masarykova Univerzita.
- Němcová, M. 1996. „Sociální reprezentace psychiatrie, psychiatrické léčby a lidských práv pedopsychiatrických pacientů a jejich rodičů.“ Přednáška pro 17. celostátní sympozium „Duševní zdraví dětí a mládeže“ v Brně, 22. a 23. listopadu 1996.
- Pahl, J. 1992. „Force for change or optional extra? The impact of research on policy in social work and social welfare.“ Pp. 213-229 in *Changing Social Work and Welfare*, ed. by P. Carter, T. Jeffs and K. Smith. Milton Keynes: Open University Press.
- Petrusek, M. 1993. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
- Příbyl, M. 1998. „Sociální souvislosti výchovného poradenství v období přechodu ze vzdělávacího do pracovního procesu.“ Diplomová práce. Olomouc: Katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta UP.
- Reid, W. L. 1994. „The empirical practice movement.“ *Social Service Review* 68(2): 165-167.
- Reid, W. L. 1997. „Research on task-centered practice.“ *Social Work Research* 21(3): 132-137.
- Rein, M. 1976. *Social Science and Public Policy*. Harmondsworth: Penguin.
- Shaw, I., J. Lishman (eds.) 1999. *Evaluation and Social Work*. London: Sage.
- Sheldon, B. 1983. „The Use of Single Case Experimental Design in the Evaluation of Social Work.“ *British Journal of Social Work* 13: 477-500.
- Sheldon, B. 1984. „Evaluation with One Eye Closed: The Empiristic Agenda in Social Work Research – A Reply to Peter Raynor.“ *British Journal of Social Work* 14: 635-637.
- Sheldon, B. 1986. „Social Work Effectiveness Experiments: Review and Implications.“ *British Journal of Social Work* 16: 223-242.
- Sheldon, B. 1987. „Implementing Findings from Social Work Effectiveness Research.“ *British Journal of Social Work* 17: 573-586.
- Spradley, J., B. Mann 1975. *The Cocktail Waitress: Womas's Work in a Man's World*. New York: Wiley.
- Strauss, A., J. Corbin 1990. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory, Procedures and Techniques*. London: Sage.
- Taylor, B., T. Devine 1993. *Assesing Needs and Planing Care in Social Work*. Aldershot: Arena.
- Vaus, D. A. de 1994. *Surveys in Social Research*. London: UCL Press.
- Wallerstein, I. et al. 1998. *Kam směřují sociální vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Wolcott, H. F. 1973. *The Man in the Principal's Office: An Ethnography*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Zola, I. K. 1968. *Missing Pieces: A Chronicle of Living with a Disability*. Philadelphia: Temple University Press.

sociológia

Slovak Sociological Review

Časopis Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník 33, 2001, č. 4

SOCIÁLNA POLITIKA

Ladislav Macháček: Sociologické reflexie nezamestnanosti mládeže na Slovensku

Terézia Lenczová: K charakteru koncepcie rodinnej politiky na Slovensku

DISKUSIA

Erika Kvapilová: K charakteru koncepcie rodinnej politiky na Slovensku

Z DEJÍN SOCIOLOGICKÉHO MYSLENIA

Ľudovít Turčan: Sociálna otázka v kresťanskej sociológii na Slovensku v prvej polovici 20. storočia (II. časť)

INFORMÁCIE

Ladislav Macháček, Natália Korovicynová: Slovanský svet v epoche systémových transformácií – medzinárodná vedecká konferencia

Dagmar Sucker, Magdaléna Piscová: Informationszentrum Sozialwissenschaften – IZ

Silvia Heřmanová: ŠVOČ na Katedre sociológie FF UK v Bratislave

Silvia Stodolová: Národná konferencia *Premeny rodiny a rodina v premenách*

RECENZIE

Róbert Roško: *Slovensko na konci tisícročia* (Andrej Kopčok)

Ondrej Mészáros: *Závan transcencie. O časovosti lásky* (Zuzana Kusá)

Jürgen Habermas: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalizmu* (Tatiana Sedová)

Politické vedy – časopis slovenských politológov (Ladislav Macháček)

Miroslav Pekník a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika, slovenské národné rady, čechoslovakizmus* (Ján Sopóci)

Ivan Kamenec, Elena Mannová, Eva Kowalská: *Historik v čase a priestore*. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi (Robert Klobucký)